

Key words: T. Tsetsura, V. Sheremetev, left-bank regiments, source, version, quantity.

Отримано: 2.09.2017

УДК 94:323.39(477.5)«17/18»

С. А. Сидорук, О. А. Черняк

ПРОБЛЕМА ПОДВІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ФРОНТИРУ КІНЦЯ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлені окремі аспекти формування «подвійної ідентичності» у представників української інтелігенції в умовах інкорпорації лівобережних земель Наддніпрянської України до складу Російської імперії. На основі аналізу відношення окремих представників російської імперської інтелектуальної та політичної еліти, українців за походженням, до української історії, культури, процесу їх відродження, визначено масштаби та наслідки формування у них «подвійної ідентичності». Зауважено різний вплив цього феномену на представників елітарних кіл української спільноти. Зокрема наведено приклади, з одного боку, адаптації представників української інтелігенції до наявних соціальних та етнокультурних реалій та норм життя, а з іншого – руйнування конформістських світоглядних засад й формування нової ціннісної системи на основі національної ідеї.

Визначено суперечливі тенденції процесу консолідації українського суспільства, відтворено роль у ньому інтелігенції. Її лояльність до імперської влади розглядається лише як суто зовнішній вияв, зумовлений потребою пристосування до створених самодержавством умов життя. На фоні такого пристосування наголошено на особистому внеску представників української культурної еліти в справу національного відродження.

Ключові слова: подвійна ідентичність, патріотизм, культурна еліта, Російська імперія, дворянство, інтелігенція, національне відродження.

В умовах бездержавності наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. українській еліті Лівобережної України була притаманна орієнтація на культурні, соціальні та політичні традиції метрополії. Політика державної влади Російської імперії була спрямована на повне знеособлення вищих верств українського соціуму. Останні на теренах Лівобережжя були представлені, здебільшого, нащадками колишньої козацької старшини. Попри те, що вони вирізнялися з середовища селян та біднішого козацтва своїм майновим та соціальним статусом, їх все одно поєднувала спільність соціального походження та пам'ять про усталені традиції суспільного життя часів Гетьманщини. Тому саме на нащадків козацької старшини в першу чергу спрямовувалися асиміляційні заходи російської влади.

Російська влада, здійснюючи процес знеособлення української еліти, мала у своєму розпорядженні різні методи та засоби

досягнення своєї мети. Це мало свої плоди, адже погоджуючись з волею імперії можна було зберегти свої статки і вплив, а відкинувши – щонайменше попрощатися з ними, а що найбільше – з життям. Крім того царизм здійснював вплив на свідомість суспільства. Непривілейовані верстви позбавляля освіти, що не давало їм можливості мислити про державну ідею. Привілейованим – робився акцент на те, що все «українське» є синонімом периферійності та неосвіченості.

Масштаби та наслідки цього асиміляторського впливу вийшли далеко за часові межі існування імперії Романових. Навіть сьогодні частина політичної та культурної еліти тепер уже незалежної України не може позбутися комплексу малоросійства і, забуваючи про інтереси власної держави, примножує велич чужої.

Проблема ідентичності лівобережної еліти до російського чи українського етносів наприкінці XVIII – у середині XIX ст. не достатньо досліджена в українській історичній науці. Окремі аспекти суспільно-політичних поглядів панівних верств Лівобережжя висвітлені у працях М. Грушевського [9], О. Оглобина [17], З. Когута [12], А. Горенко [8], А. Мирончук [16], О. Яся [21, 22], А. Атаменко [5], Е. Бояновської [6], В. Верстюка [7] та Д. Кондратьєвої [14].

Метою нашої статті є виокремлення та аналіз окремих аспектів проблеми подвійної ідентичності лівобережної еліти через призму російсько-українського фронтиру.

В контексті досліджуваної проблеми визначальними вважаємо кілька взаємозалежних понять ідентичностей. За Е. Смітом «Людське Я» складається з ідентичностей та ролей – родинної, класової, територіальної та релігійної [20, с.14]. В етимології терміну «ідентичність» виокремлюють два значення: з одного боку це тотожність особи самій собі, тобто унікальність, а з іншого виняткова однаковість з кимось чи чимось [13, с.3].

Важливе місце посідає родова ідентичність, але вона лише тоді є дієвою коли взаємодіє з іншими ідентичностями, що дає змогу творити та надихати колективну свідомість та спонукати до активних дій. За таких умов формувалася територіальна, етнічна та національна ідентичність.

Національну ідентичність пояснюють як визнання народом самого себе: знання і повага до національної історії, мови, культури, території, усвідомлення народом своїх особливостей, розуміння власних інтересів, прагнень, цілей, потреб, ідеалів [15].

Етнічна ідентичність – це усвідомлення приналежності до власного народу, що виражається в спільності з членами цієї групи, та у сприйнятті як цінностей її основних характеристик. Особливістю цієї ідентичності є те, що вона може не збігатися з етнічною належністю. Тому в етнопсихології існує ще й поділ на етноцентричну, поліетнічну та трансетнічну ідентичності. Перша характеризується сприйняттям власного етносу, культури та традиції. Поліетнічна – сприйняттям декількох етносів. Трансетнічна характеризується невідношенням індивідом себе до будь якого етносу [13, с.6].

Територіальною ідентичністю є комплекс індивідуальних та колективних уявлень, що визначається особливим зв'язком особистості з певною територією та територіальною спільнотою [18, с.34].

Для Лівобережної України з поняття «територіальна ідентичність» випливає термін «фронтір». Загальноприйняте трактування фронтіру як прикордоння, що простягається через густозаселені території у сучасній науці набуло широкого змісту, адже даний термін зумовлюється різноманітністю самих фронтирів. Ю. Кісельов розглядає фронтіри «неграничні» і «граничні». Якщо неграничний фронтір – межа, що виокремлює населену певним етносом територію з практично неосвоєним геопростором. То граничний – відмежовує території освоєні двома етносами, з воюючими відносинами [11, с.37]. Але попри це, на сьогоднішній день фронтіром здебільшого називають зону взаємодії різних культур та етносів. На першому етапі українського національно-культурного відродження таку зону недостатньо виокремлювати лише географічними координатами. В умовах всеосяжної інкорпорації Російською імперією українських земель, їх культуротворчі сили попри зовнішній вияв лояльності до імперської влади, все одно несли в собі початки регіональної ідентичності. З неї поступово й розпочався непростий процес консолідації українства. У його розвитку наряду із конструктивними, поступальними ідеями були і цілком деструктивні, породжені імперською ідеологією. При цьому вони часто уживалися не те що в цілому соціумі, а у світоглядній системі окремих особистостей, які попри це, зайняли чільне місце в генезі українського національного відродження.

Лівобережна Україна, на відміну Правобережжя увійшла до складу Московської держави ще в XVII ст., а остаточно була повністю підпорядкована з ліквідацією інституту гетьманства та знищенням Запорізької Січі. Українська еліта тривалий час позбавлена власної державності, з «доброї руки царя», почала не лише втрачати любов до батьківщини та захищати її інтереси, але й відхрещуватися від її ідеалів та здобутків. Попри це в суспільній свідомості було важко викоринити те, що формувалося впродовж століть: пам'ять про козацтво, незалежність, героїзм. Тому не дивно, що українське національно-культурне відродження розпочалося саме у Лівобережній Україні в середовищі новоявленого дворянства – вихідців з козацьких старшинських родів.

Російський царизм послідовно здійснював кроки задля повного підпорядкування українських земель. Це виявлялося в знищенні інституту козацтва, заборонаю викладання українською мовою, жорстокими репресіями проти інакомислячих та заохочення статками й маєностями вірних слуг імперії з числа українців. Окрім цього задля збільшення власного культурно-освітнього потенціалу владою були здійснені кроки у переманюванні української інтелектуальної еліти в навчальні заклади Росії. Таким чином, викачавши інтелектуальний ресурс із України, були сформовані основи «великої імперії» і «прорубане вікно у Європу».

Російська імперія по-суті була державою дворянського стану, який і був носієм російської національної ідентичності, а непривілейовані стани, в силу неосвіченості, ідентифікувалися за релігійною і становою приналежністю. На території українських земель ситуація різнилася, адже через відхід частини козацької старшини та шляхетського стану від державної ідеї, національна свідомість формувалася в широких верствах населення.

В кінці XVIII – у середині XIX ст. лівобережна еліта розділилася в своїх поглядах. Більшість розглядала політику царизму як таку що спрямована на удосконалення регіону та покращення життя його віроповіданих. Менша ж частина, не відходячи від позицій віроповідності царю, все ж виступали за автономізацію регіону й повернення йому прав і свобод періоду Гетьманщини.

Велику роль у формуванні свідомості лівобережних українців відігравали просвітницькі осередки навчальні заклади у яких поширювались просвітницькі ідеї зокрема: Попівська академія, Чернігівський колегіум, Харківський колегіум, Ніжинська гімназія. Саме їх випускники долучилися до когорти фундаторів майбутньої української модерної нації.

Наприкінці XVIII і на початку XIX ст. почали з'являтися праці, які характеризують входження українських земель до складу Росії. До прикладу в творі Семена Дівовича «Розмова Малоросії з Великоросією», автор вказує що Малоросія «Российского государя пред всеми почла, Ему добровольно себя вечно предала» [4], з відси впливає зручний для російської великодержавної ідеології висновок, що було велике прагнення українського суспільства до об'єднання з Московською державою. Попри це автор відкидає ідею спільності походження та історії обох народів і вказує на те, що хоробрість, завзятість більша у Малоросії і прав їй більше дав московський цар. Окрім цього автор наводить на думку, що об'єднання України з Росією було здійснено на конфедеративних умовах. А невиконання своїх обов'язків перед Малоросією може привести до таких подій що відбулися в Польщі наприкінці XVI – на початку XVII ст.

Автономістський рух яскраво представляв Новгород-Сіверський гурток до складу якого входили А. Гудович, Г. Полетика, В. Капніст, Т. Калинський, Ф. Туманський, О. Лобисевич, А. Худорба, Г. Долинський, М. Значко-Яворський, Т. Каиновський, М. Миклащевський та ін. Прагнення автономістів були викладені в їхніх програмних документах «Сборник прав и привилегий малороссийского шляхетства», «Историческое известие на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою, и на каких договорах отдалась Российским Государям, и патриотическое рассуждение, каким образом можно бы оную ныне учредить, чтоб она полезна могла быть Российскому Государству без нарушения прав ее ивольностей», «Возражение на постановление Малороссийской коллегии господину депутату Д.Наталину», «Мнение на читанный в 1768 г. в комиссии «Проект прав благородных» і т.д. В них висвітлювалось прагнення українського шляхетства до відновлення

автономії у складі Російської імперії, поширення просвітницьких ідей, національної освіти та споконвічних прав української еліти у порівнянні з російською. Автономісти критикували заходи царизму стосовно скасування інституту гетьманства, його політичного та територіального устрою і інкорпорацію до політичної системи Російської імперії [16, с.48-50].

Ще одним вираженням політичних поглядів учасників Чернігово-Сіверського гуртка була анонімна «Історія Русів», в якій удавивши історію України автор вказував на різне походження українського і російського народів, що «Київська Русь – це державне творення саме українського народу, що Русь – це Україна, а не Росія, бо до Русі з російських земель входила тільки Новгородська земля» [1, с.34]. Автор негативно відносився до російського царизму і критикував його за порушення прав людини. Він вважав перехід «Русі» під московське підданство актом політичного регресу.

На кінець XVIII ст. припадає життя і творчість поборника українського автономізму Василя Капніста. Найкраще його діяльність характеризує теза О. Оглоблина «хоч і писав свої твори російською мовою і був відомий як російський поет, посів визначне місце в історії боротьби українського народу за свою державну незалежність» [17, с.53].

Своє ставлення до імперських порядків на українських землях В. Капніст висвітлив у «Оді на рабство», що стала реакцією на закріпачення селян. На думку О. Оглоблина у цьому творі був глибший сенс, він вказує посилаючись на Георга Закке, що «Ода» була протестом проти скасування російським урядом автономії України [17, с.60-63].

Будучи російським дворянином В. Капніст здійснив найбільш непередбачувану для того часу місію до Берліна. В умовах загострення протиріч між Росією та Пруссією він намагався залучитися підтримкою останньої у боротьбі за права його батьківщини та народу. Місія В. Капніста не була його самостійною справою він представляв інтереси Новгород-Сіверського гуртка, що висував автономістські ідеї [10, с.242-243]. Після засудження діяльності Капніста як суспільною думкою, так і владою він відійшов від політичного життя. Але з приходом до влади Павла I, він знову з'являється на політичній арені. Проте тепер в своїх працях він вихваляє політику Катерини II, що не заважає йому разом з цим негативно характеризувати кріпосницьку та русифікаторську політику російського царизму в Україні.

До асиміляторської політики російського царизму пристосувався Олександр Безбородько, який завдяки своєму розуму і хисту досяг особистого успіху. Він вбачав в імперії засіб до реалізації кар'єрного зросту. Безбородько виступає палким прихильником імперської системи, пишається своїм швидким кар'єрним зростанням і висловлює бажання, щоб співвітчизники наслідували його приклад. У постаті Безбородька найкраще вбачається приклад подвійної ідентичності. Адже він бачив Малоросію складовою частиною Російської імперії. Українці для нього – складова части-

на загальноросійської нації. Імперська ж інкорпорація вважалася обов'язковою частиною процесу возз'єднання, яке дає вагомі економічні переваги тим хто його підтримує [12, с.227-228].

Попри це Безбородько сприяє виданню «Короткого літопису Малоросії» В. Рубана, навіть дописав та упорядкував його. Він любив історію своєї батьківщини, але вважав що вона в минулому, плакав любов до свого народу, допомагав землякам-українцям здобувати імперські чини, підтримував їх. Натомість граф В. Кочубей заявляв «Хотя я по рождению и хохол, но я более русский, чемъ кто другой и по моим принципам, и по моему состоянию, и по моим привычкам. Мое звание и занимаемый мною постъ ставятъ меня выше всякихъ мелкихъ соображеній; я смотрю на дела Вашихъ губерній с точки зрѣнія общихъ интересовъ нашей страны. Микроскопическіе виды не мое дело» [12, с.230], що засвідчує його відмежування від українського етнічного середовища.

Окрім цього О. Безбородько був на чолі однодумців: П. Завадовського, І. Гудовича, Д. Трощинського, В. Кочубея, О. Судієнка, Г. Милорадовича, О. Ханенка, Я. Марковича і багатьох інших. Вони вважали себе ширими українськими патріотами і вірили, що об'єднання українських земель в складі Російської імперії цілком відповідає національним інтересам України [17, с.155].

У середовищі прихильників автономізму формувалися погляди Д. Бантиша-Каменського, який дружив з І. Котляревським, В. Капністом, М. Репніним-Волконським. «Він належав до тих українців, які вірою служили на користь російської держави, заробляли на життя, але при цьому ніколи не забували про батьківщину» [5, с.162]. В своїй діяльності вчений поєднував провітницькі ідеї з православними догматами, лояльність імперії з елементами ліберальних ідей. Український історик В. Кравченко характеризує погляди Д. Бантиша-Каменського як «поєднання просвіченого консерватизму з лібералізмом, загальноросійського патріотизму з українофільськими симпатіями, літературного сентименталізму з документальною об'єктивністю» [21, с.164].

Людиною, яка поряд із І. Котляревським ознаменувала початок українського національного відродження, вважають також Якова Марковича. Він у своїй праці «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях» вперше поєднав соціальну та політичну історію українського народу, його культуру, звичаї, традиції та ментальні особливості. Попри це Яків Маркович належав до вище згаданого гуртка Безбородька, який основним завданням ставив пристосування українського дворянства до політичних умов Російської імперії [17, с.155].

Іншим виразником подвійної ідентичності був Микола Маркевич. У своїй працях він відстоював думку месіанізму російського царизму на українських землях, а в Гетьманщині вбачав архаїзм, що потребував реформування. Разом з тим, він робить акцент на героїзмі доби козаччини, ролі Києва як духовного і релігійного центру Русі та обстоював трактування терміну «Україна як пограниччя» [22, с.64].

Подвійна ідентичність та виражена лояльність до імперії характерна і Миколі Гоголю, вихідцю із Полтавщини та нащадку старовинного роду козаків та священників. У своїх творах «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», «Тарас Бульба», «Сорочинський ярмарок» він, в дусі епохи, романтизував повсякденне життя Лівобережної України, її історію, прославлену добою козаччини. Захоплення М. Гоголя фольклором, народною піснею згодом прислужилося справі формування нового покоління української культурної еліти. Та це не заважало йому розуміти Україну як невіддільну частину Великої Росії яку і вважав своєю батьківщиною, тому і писав свої твори російською мовою. Так само українську культуру він розглядав як органічну складову російської культури. Очевидні ж відмінності обох культур пояснювались своїми регіональними особливостями [6].

Протилежністю Гоголю в питанні ідентичності виступає постать Тараса Шевченка. Який, змальовуючи у своїх працях українську козацьку героїку, негативно відносився до політики царизму й відкрито проти неї виступав. Ідея російського месіанства була для нього неприйнятною та навіть ворожою. Шевченко вирізнявся з-поміж свого оточення, в тому числі й членів Кирило-Мефодіївського товариства, радикальними думками щодо ліквідації існуючого самодержавного ладу та кріпацтва, яке вважав його найгіршим виявом.

Під впливом суспільно-політичних реалій змінювалися погляди й інших представників Кирило-Мефодіївського братства: М. Костомарова та П. Куліша. Політичні погляди Пантелеймона Куліша пройшли еволюцію від романтизму та героїзації інституту козацтва та його устрою до категоричного відходу від нього. Він не тільки заперечував у козацтві силу здатну розвинути та захистити національну ідею, а й вважав, що український народ ще не доріс до національної автономії. А ідеальним варіантом для українства вбачав «культурну автономію» або «духовну самостійність народу» у складі Російської імперії. Також він створив концепцію «двоєдиної Русі», що мала означати єдність України з Росією [14, с.55].

Микола Костомаров, відкидаючи ідеї імперського централізму, утверджував роль народу в історичному житті. Окрім цього у своїй праці «Дві руські народності» висвітлює різницю між російським та українським народом, вказуючи на притаманні їм відмінні історико-культурні особливості. Найкраще ж його ідейні спрямування висвітлені в «Книзі Буття українського народу», де представлені ідеї зміни політичного ладу імперії на федералістських засадах. Але попри це він вважав, що українство поки-що не готове до незалежності, адже не було сформованого патріотизму в широких верствах населення. Костомаров був одним із основоположників нового суспільного мислення, що породило нову плеяду захисників української ідеї – В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін.

Попри яскраво виражені прояви подвійної ідентичності українських елітарних кіл варто зазначити, що в умовах послідов-

ної політики російського царизму протягом всього XVIII ст. спрямованої на придушення української національної та етнічної ідентичностей сформувалася ідентичність територіальна. Вона проявилася у відродженні української культури, історії, етнографії, що призвело не лише до початку академічного етапу українського національного відродження, але і поступовий його перехід до культурницької стадії. Окрім цього український рух кінця XVIII – середини XIX ст. призвів до поширення проукраїнських ідей на територію півдавстрійської України. В таких умовах із територіальної ідентичності групи людей одного стану у XIX – XX ст. сформувалася спочатку етнічна, а потім і національна ідентичність.

Подвійна ідентичність серед значної частини українського дворянства було спричинено наявністю двох потужних культурно-етнічних фронтів. З одного боку це, поява просвітницьких ідей, запозичених з Європи і давня українська культурна традиція, що має європейські культурні витоки. Це сприяло виникненню та відродженню патріотичних ідей Лівобережних дворян та поширення їх на ширші суспільні верстви. З іншого боку – це потужний російсько-український фронт, що виразився в культурному протистоянні європейської та азійської культурної спадщини і був зумовлений не лише культурним, але і державним та етнічним протистояннями.

Отже, в умовах столітньої інкорпорації українства до складу Російської імперії більшість української політичної еліти почала підтримувати проросійський курс, формуючи міць імперії. При цьому в суспільстві почав формуватися синдром малоросійства, в якому вбачалося відсталість і холопство. Українська еліта під впливом російсько-українського фронтиру почала втрачати свою етнічну ідентичність. Попри це в суспільстві не могла остаточно ліквідуватися історична пам'ять, що призвело до поєднання українських ідей із загальноросійськими. Дана епоха дала Україні С. Діовича, В. Капніста, Новгород-Сіверський гурток автономістів, О. Безбородька, Д. Бантиша-Каменського, Я. Маркевича, М. Маркевича, П. Куліша, М. Костомарова, М. Гоголя, Т. Шевченка та ін. діячів, які своєю діяльністю вплинули на відродження та подальший розвиток української національної ідеї та національної ідентичності.

Відтак специфікою першого етапу українського національно-культурного відродження є подвійна ідентичність української культурно-політичної еліти, що знайшла своє відображення в усвідомленні ними подальшого політичного та культурного розвитку України. Тому російсько-український фронт на межі XVIII – XIX ст. слід шукати не на історичній мапі, а у суспільній свідомості, що виражалася в діяльності української еліти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія Русів / пер. І. Драча. Київ: Рад. письменник, 1991. 318 с.
2. Костомаров М.І. Две русские народности. URL: <http://www.litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>

3. Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). Київ: Либідь, 1991. 40 с.
4. Семен Дімович. Разговор Великороссии с Малороссиею. URL: http://izboptuk.org.ua/old18/old18_31.htm (дата звернення: 06.11.2017).
5. Атаменко А. Дмитро Бантиш-Каменський як історик України // *Наукові записки. Історичні науки*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 12. С.159-174.
6. Бояновська Е.М. Микола Гоголь між українським і російським націоналізмом. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1037622> (дата звернення: 06.11.2017).
7. Верстюк В.В. Соціокультурне середовище і процес формування світогляду М. Костомарова // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Т. 21: На пошану професора О.М. Завальнюка. С. 52-63.
8. Горенко А.І. Інтелектуальна еліта України кінця XVIII – першої половини XIX ст. (за матеріалами діяльності Новгород-Сіверського гуртка «автономістів») // *Культура і сучасність: Альманах*. Київ: Міленіум, 2009. № 1. С. 54-61.
9. Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров. Памяти М. Костомарова в двадцять п'яти роковини його смерті. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiy/Ukrainska_istoriohrafia_i_Mykola_Kostomarov_Pamiaty_M_Kostomarov_v_dvadtsiat_piati_rokovyny_ioho (дата звернення: 08.11.2017).
10. Дашкевич Я. Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В. Капніста. Її передісторія та історія // *Український археографічний щорічник*. [П.С. Сохань (гол. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1992. Вип. 1. С. 220-260.
11. Кисельов Ю. Український фронтір як геософічна проблема // *Часопис соціально-економічної географії*. 2012. Вип. 12(1). С. 36-39.
12. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини 1760-1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
13. Козловець М.А. Ідентичність: поняття, структура і типи // *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2011. Вип. 57. Філософські науки. С. 3-9.
14. Кондратьєва Д.А., Темірова Н.А. Вплив поглядів П. Куліша на формування української національної ідеї. URL: <http://file:///C:/Users/%D0%BF%D0%BA/Downloads/1206-2444-1-SM.pdf> (дата звернення: 04.11.2017).
15. Лисенко О. М. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/30> (дата звернення 04.11.2017)
16. Мирончук А. Програмні документи українських автономістів другої половини XVIII століття // *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 10. С. 48-50.
17. Оглоблин О. Люди старої України та інші праці / [ред. Любомир Р. Виняр; упор. Алла Отаманенко]. Острого: Університет «Острозька академія»; Нью-Йорк, 2000. 454 с.
18. Олійник Я.Б., Гнатюк О.М. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення // *Український географічний журнал*. 2013. № 3. С. 34-40.
19. Сарбей В.Г. Праця Я. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях» // *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 56-68.
20. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.

21. Ясь О.В. «Свій» серед «чужих», «чужий» серед «своїх». «История Малой России» Д. Баниш-Каменського у світі українсько-російського культурного перехрестя // *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 160-194.
22. Ясь О.В. Раціоналізм versus романтизм: М. Маркевич як перехідний тип історика // *Історичний журнал*. 2007. № 5 (35). С. 62-73.

С. А. Сидорук, О. А. Черняк

**Проблема двойной идентичности левобережной элиты
в контексте украинского-российского фронта
конца XVIII – середины XIX века**

В статье освещены отдельные аспекты формирования «двойной идентичности» у представителей украинской интеллигенции в условиях инкорпорации левобережных земель Украины в состав Российской империи. На основе анализа отношения отдельных представителей российской имперской интеллектуальной и политической элиты, украинцев по происхождению, к украинской истории, культуре, процессу их возрождения, определены масштабы и последствия формирования у них «двойной идентичности». Отмечено различное влияние этого феномена на представителей элитарных кругов украинского общества. В частности приведены примеры, с одной стороны, адаптации представителей украинской интеллигенции к имеющимся социальным и этнокультурным реалиям и нормам жизни, а с другой – разрушение конформистских мировоззренческих основ и формирования новой ценностной системы на основе национальной идеи.

Указано противоречивые тенденции процесса консолидации украинского общества, воспроизведена роль в нем интеллигенции. Ее лояльность к имперской власти рассматривается лишь как сугубо внешнее проявление, обусловленное необходимостью приспособления к созданным самодержавием условиям жизни. На фоне такого приспособления отмечено личный вклад представителей украинской культурной элиты в дело национального возрождения.

Ключевые слова: двойная идентичность, патриотизм, культурная элита, Российская империя, дворянство, интеллигенция, национальное возрождение.

S. Sydoryk, O. Chernyak

**Problem of double identity of the left-security elite in the context
of Ukrainian-Russian frontier the end of the XVIII – the centuries
of the XIX century**

The article highlights some aspects of «dual identity» among representatives of the Ukrainian intelligentsia in the conditions of incorporation of left-Bank Ukraine into the Russian Empire. On the basis of the analysis of the attitude of certain representatives of the Russian imperial intellectual and political elite, Ukrainians of origin, to Ukrainian history, culture, and the process of their revival, the scale and consequences of the formation of «dual identity» in them are determined. Observed different effects of this phenomenon on the representatives of the elitist circles of the Ukrainian public. In particular examples, on the one hand, adaptation of representatives of the Ukrainian intelligentsia to the existing social and cultural realities and norms of life, and with another – the destruction conformist philosophical foundations and the formation of new value systems on the basis of the national idea.

Marked by conflicting tendencies of the process of consolidation of Ukrainian society, recreated the role in it of the intelligentsia. Her loyalty to the Imperial power is seen only as a purely external manifestation, due to the need to adapt to the established autocracy of living conditions. Against the background of such devices focus on the personal contribution of the representatives of the Ukrainian cultural elite to the cause of national revival.

Key words: *double identity, patriotism, cultural elite, the Russian Empire, the nobility, the intelligentsia, the national revival.*

Отримано: 26.11.2017

УДК 929:355.083.1(447)«16»

В. В. Степанков

ГЕТЬМАН БЕЗТАЛАННОЇ ДОЛІ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТА СТЕПАНА ОПАРИ

Стаття присвячена висвітленню життя і діяльності Степана Опари, котрому судилося упродовж 2-х місяців (липень-серпень 1665 р.) володіти гетьманською булавою у Правобережній Україні. Внаслідок вкрай короткочасного терміну перебуванні при владі й обмеженості кола джерел, що проливають світло на його буття й участь у революції, постать цього володаря булави є маловідомою в історичній літературі.

З'ясовано, що походив з родини спадкоємних козаків Опар. Брав активну участь у революційних подіях 1648-1665 рр. У кінці 50-х рр. став Медведівським сотником, а 1661 р. обіймав посаду Чигиринського полковника; виконував дипломатичні доручення Ю. Хмельницького. Восени 1664 р. сформував, вочевидь, Медведівський полк. Весною 1665 р. уже контролював Чигиринщину, а в червні оволодів Уманню. Маючи великий авторитет, на початку липня обирається радою гетьманом. Його діяльність спрямовувалася на поновлення самостійності Української держави по р. Случ. Однак, прямолінійність у діях, помилки у відносинах з татарами, інтриги білоцерківського коменданта й частково генерального обозного П. Дорошенка обумовили його арешт 28 серпня татарами. Подальша доля невідома: за одними даними помер в ув'язненні у Польщі, за іншими – був страчений поляками.

Ключові слова: *Степан Опара, гетьман, козацька старшина, Павло Тетеря, повстання, Правобережна Україна, козаки, татари, Кримське ханство, П. Дорошенко, Я. Стахурський.*

Серед плеяди володарів булави доби Національної революції XVII ст. вкрай поверхово досліджена постать С. Опари й, очевидно, не випадково. Адже він перебував при владі тільки два місяці (початок липня – 28 серпня 1665 р.), а також про його діяльність упродовж 1648-1664 рр. майже нічого не промовляють джерела. Внаслідок чого в історіографії склався стереотип про нього як «випадкового» (за збігу обставин) носія найвищої влади у Правобережній гетьманщині, позбавленого політичних здібностей. Одним словом – формувався образ авантюриста. Але, як на наш погляд, це далеко не так. Адже він належав до кола патріо-